حمد زکی ولیدی.

...ی کتبخانه‌سندن برنچی کتاب

فتنه وفتنده م. میخائیل فیودروویچ رامانفنی
صایلاو اشلرنده

مسلمانلر

(۱۶ نچی عصرنڭ آخری ۱۷ نچی عصرنڭ باشلارنده روسیه
مسلمانلارینڭ حاللرینه عائد ملاحظه).

مکتب ژورنالینڭ برنچی نومرینه علاوه.
بلاق مشتریلرینه بوش بیریله‌در.

ناشری «صباح» کتبخانه‌سی
قزانده.
۱۹۱۳ سنه ۲۱ نچی فیورال.

КАЗАНЬ.
Электро-типографія „УМИДЪ“
1913.

Нац. библиотека им. А. Валиди Респ. Башкортостан

131920

947
و 73
III

وەليدى ئەحمەت زەكى.

مۇسولمانلار فيتنە وەقتندە
عولامانى سايلاو

3370

Нац. библиотека им. А.-З. Валиди Респ. Башкортостан

У. Г. А. В.

Нац. библиотека им. А.-З. Валиди Респ. Башкортостан

Вәлиди Әхмәтзәки.
Фенни вакытында бин Михаил
Федорович Романовны сайлау
елләрендә мөселманлар

Казан: Өмет 1913. – 26 б.

Нац. Библиотека им. А.-З. Валиди Респ. Башкортостан

احمد زکی ولیدی.

مکتب ژورنالی کتبخانه‌سندن برنچی کتاب

فتنه وقتنده هم میخائیل فیودروڤیچ رومانوف نی صایلاو اشلرنده

مسلمانلر

(١٦ نچی عصرنڭ آخری ١٧ نچی عصرنڭ باشلارنده روسیه مسلمانلارینڭ حاللرینه عائد ملاحظه)

مکتب ژورنالینڭ برنچی نومرینه علاوه.

ناشری صباح کتبخانه‌سی

قزانده.

١٩١٣ سنه ٢١ نچی فیورال.

КАЗАНЬ.
Электро-типографія „УМИДЪ"
1913.

اوفا
آنـاتولسکی
کیتـ ـه
قرائتخانه
У. Г. А. Б.

Национальная библиотека
имени Ахмет-Заки Валиди

Нац. библиотека им. А. Валиди респ. Башкортостан

I

فتنه وقتینه چاقلی اوتکه‌ن روسیه تاریخینه عمومی بر قاراش.

مونلن اوچ یوز یل الگه‌ری برنچی رامانف (میخایل فیودروۋیچ) تختکه اوطوردی. لکن بو روسیه مملکتینک باشلاب توزلووی توگل: آنکا قدر روسیه یمه اوزونراق عمرن کیچروب اولگورگه‌ن ایدی. روسیه مملکتی رامانفلار دورنده ایرلك دورینه یتکان بولسه، آنکا چاقلی اول بالالق دورن اوتکه‌روب یگت بولغان ایدی. روسیه مملکتی میلاددن ۸۹۲ نچی یل تأسس ایتدی. ایندی اول مکده ایللی بر باشنده بو الوغ مملکتنی تشکیل اینه‌چك ایلیمینتلر (اسلاۋیان قومندن اولوبده صوڭندن روس آتالغان بر طائفه) ٦ نچی عصرلرده اوزلرینك اۋلگی اورنلری حاضرگی پروسیه، هم دوناى بويلاری، دا کیه‌دن ئلك فقط بزنك توركِ، فین قوملرینك بابالاری‌غنه طورغان اورنلارغه ـ ۋیصلا یلغاسینك شرق طرفینه چغوب تارالدیلار: باشده حاضرگی ایدل ۋولغه اوزی (دنیپر) یلغه‌لارینك باشلارنده وآنك بر آز شمال طرفلارنده‌صازلقلار، اورمانلارده‌وحشی‌حالده طوردیلار. کورشیلری شمالده‌غی نورمانلار وجنوبده‌گی تورك قوملری ایله بر نیچه‌عصرلق سیاسی مناسبتلاری، گریکلر ایله‌اقتصادی علاقه‌لری آرقاسنده‌آفرن

13/920
Башк. респуб... ческая
ГИБЛИОТ...
им. Н. К. КРУ...СКОЙ

آقرن اوزلرینڭ وحشی طورمشلارندن چقا، حتی بارا بارا اوزلرینه آیرمراق بر دولت تأسیس ایتەرلك دورگه کیلوب یتدیلر.

روسلار بالالق دورلرن، اوزلرینڭ آولاق، کشی تیمی طورغان یرلرنده اداره ایته، دنیا کوته بلورگه اوگرەنوب اوتەرگەنلکلرن، بولارغه تورکلرنڭ سیاسی، گریکلرنڭ روحانی تربیەلری بوشقه کیتمەگەنلگن طوغزنچی عصرنڭ آخرنده اوز باشلارینه بر مملکت تأسیس ایتولری ایله کورسەتدیلر. هم عصرلارنڭ اوتووی ایله مدنیتکه تاتا آدوملارن آقرن آقرن بایتاق کوبەیتدیلر. ٨ نچی ٩ نچی عصرلرده گریك جغرافیا عالملری کیلگەن وقتده تمام خیالی بر ترکلك کیچره طورغان بو قوم اوننچی عصرده عرب محررلری (ابن فضلانلار) کیلگەن وقتده باخشی اوق یونەلوب اوست باش کییملرن یونەتوب ایدل بویینه تجارت اشی ایله یوری باشلاغانلار ایدی. اون اوچنچی عصرده تاتارلار کیلگەن وقتده بولار اوزلرینڭ یردن، کەسدن صوغوب، چبقلردن اویوب یاصاغان اوی صماق نەرسەلرندن جفوب تاش بناء، کرپیوسنلر بناء ایتەرگه اولگورگەنلر ایدی.

الککی زمانده اسکیفیا، تورك یری، تاتارلار مملکتی دیوب، ایندی بو کونده روسیه دیوب آتالا طورغان (بورونغی حدود) ڤیصلادان بحر محیطقه قدر صوزلغان بو اولغ مملکت تاریخ بلمەگەن زماندان بیرلی بزنڭ بابالارمز تورك تاتار قاآنلری، خانلری، طرفندن اداره ایتلوب کیلدی. بولارنڭ قولنداغی یرگه کیلوب کرولری ایله روسلار یرلی خلقلارنڭ قولنده نهایت نفوذنده یەشەرگه مجبور بولدیلار. بو حال آلارنڭ، روسلارنڭ، ظهورندن تا اون بیشنچی عصرنڭ تمامینه قدر دوام ایتدی. باشده

(بو اش بیگرەك پایتختنىڭ جنوبدە، کیفدە بولوو بنە قاری ایدی) خازارلر قولندە، پیچینیغلر نفوذندە بەشەدیلر. ۱۳ نچی عصر باشینە قدر قیپچاقلار (ПОЛОВЦЫ) نفوذندە قالدیلار. اون اوچنچی عصردە بزنىڭ تاتارلارنىڭ دورندە روسلار بیرنی ادارەگە تمام بیرلورگە، اوزلرینىڭ استقلاللرندن تمام قایتورغە (ОТРЕКАТЬСЯ ایتو) مجبور بولدیلار. اوزلری مستقل بولوب قالغان (۱۵۰۲ نچی یل)غە قدر اوتکەن ۸—۹ عصرلق مدتدە بو شرقی اصلاۋیانلار — روس بزنىڭ بابایلارنىڭ، توگل سیاسی نفوذلری آستینەغنە، حتی اجتماعی، معنوی طورمشلرندەدە بولارنىڭ کوب تأثیرلری آستینە کردیلر اوزلری کبی‌اوك مجوسی بولغان الکنکی خازارلر، پیچینیغلر ایلە بیك کوب پراسینت قان آلشدردیلار. پالاۋیسلر (قیپچاقلر) ایلە تمام رسمی‌صورندە قودالیق ایتە ایدیلر. صوڭندن تاتارلار دورندە موندی مناسبت بیك کوب آرتدی. دین اشندە تمام بی طرفلق ایتکەن، مجوسی یاکە دین اسلامغە بیك کوب آز تعلقی بولغان تاتارلار اوزلری روسلر آراسینە باروب کروب آلار دینن آلوب روس بولالار ایدی. قودالیق خصوصندە روسلار فقط کیەو بولالار ایدی. اوشبو صورت ایلە روس طامرینە غایت کوب تاتار — تورك قانی یوگوردی. بو خصوص روسلارنىڭ حتی معنوی طورمشلارینە حتی تللرینە (مارفالوگیا، سینتا کسیس خصوصلرندە) تأثیر ایتدی. تورك مقاللرن، جرلارن، کوبلرن (موزیکالارن) روسلار اوز تللرینە ایلەندروب، طشقی یاقدان روسلاشدرو بلەن اش بتە دیوب اویلیلار ایدی.

اوزلرینىڭ بو یول ایلەتاتارلقغە ایلەنوب بارغانلارن سیزمیلر ایدی. اون دورتنچی عصردە تاتارلق اوزینىڭ سلطەسن، شوکتن

یوغالنا باشلاغانغه قدر اش شول چیکدن اوزا آلمادی. چونکه روسلر قوم حاکمگه — تاتارلارغه تمام قارشی دینده ایدیلر. دینده‌گی آیرما اننچسکی خصوصده بیك قاتی آیرلغان بو ایکی قومنڭ موندان آرتق قوشلا آلماوینه باردەم ایتدی. لکن خرستیانلق بو ایکی قومنڭ هر خصوصده بیك یاقن مناسبتده بولولارینه قارشی تأثیر ایته آلمادی. چونکه اول نیچه عصرلارنڭ اشلەگان اشی ایدی.

تورك — تاتارلار اوزلرینڭ باشلارینه دنیانڭ، تقدیرنڭ کیتورگەن بلالاری آرقاسنده قوللرنده‌غی سیاسی قوتنی اچقندردیلار. حاضرگی کون روسیه دیب آطالغان بو الوغ مملکتده خوجەلق ایتکەن تاتار الوغ ایمپیراطورلغی نهایت کوب واق واق بولکلرگه بولندی. واق بولکلر اوز آرالارنده گل صوغشوب طوردیلار. روس، قریم، قزان، آسترخان، نوغای، قزاق، اورتا آزیا ییرلری، ماغولستان، شرقی ترکستان، سیبیر — بولار همەسیده آیروم، مستقل خانلقلر بولوب قالدیلار. ایندی اداره بو بولکلر آراسندان برسینه کوچەر اوچون بایتاق کوچ، بایتاق غیرت کیرەك ایدی. روس خانلق (کنەزلك) ی آرالارنده قوتلیره‌گی ایدی. اول بتون مملکت ادارەسن اوز قولینه آلودن باش طارتمادی. ایندی اوزلرینڭ اولوشلرن باشقی‌غنه اداره ایتەرگه اوگرەنگان بو قوم الکگی الوغ مملکتنڭ باشقه مستقل ولایتلرن مثلا قزان، آسترخان، سیبیرنی صوغشوب بولساده آلونی تحمل ایتدی. اوز آرا باش باشداقلقدن تمام طویوب، اوزلری قاشنده یاخشی اوق افندارلی طانلقان روس تسارلغینه اطاعت عرض ایتوب کیلگەن باشقرد، قالمق، قرغز، نوغای خانلارینڭ اوتنچلرن کیری قایتارمادی. هم شول یول ایله بیگلگنه بر صورتده حتی کوب وقت اوز

اختیارندان باشقەاوق(1) روس تسارلغی بتون مملکتنک قاآنلغن قبول ایتدی. تسار بتون تورك — روس مملکتینك «آق پادشاه» سی اولدی. خلقنك روسیەغە بیرلوونده البتە الك‌گی سیکز توغز عصرلق مناسبتنك بیك زور دخلی بار ایدی. قزان خانلغی بتەر وقتده تورکیه سلطانینه اطاعت ایتونی تلەوچیلرگە قاراغانده، روس تساربنه اطاعت ایتەرگە تلەوچیلرنك کوب بولووی کبی حاللر خلقنك بو طوغز عصرلق مناسبتنی یاخشی آڭلاغانن آچق کورسەتدی.

ایندی بو اورنغه قدر، روسیه مملکتینك نیچك تأسس ایتکانن هم اول مملکتنك نیچك عمومی بر صورتغه کرگەنن وآنك سببلرن سویلەدك. ایندی بو باکا حکومتنك ادارەسی حقنده بر آز سویلیك.

مملکتنی عمومی بر حالتکه ایلتدررگە کوب خدمت ایتکان تسار ایوان غروزنی‌نك وقتلرنده مملکتنك اداره اشی خاراکتیری ایلە بر ایدی. بتون مەسکەو تیرەسینه طولغان (کرەستیان هم مسلمان) تاتارلار مملکت ادارەسی اشنده روسلار ایلە برگە طورالار ایدی. کنەز ایوانغه ایك اخلاص ایلە خدمت ایتکەن شاه‌علی، آداشف، خالیقف، بختیار وغیریلردن باشقه الله نیقدر تاتارلار اش باشنده یوریلر ایدی. ایوان‌نك اوز دیننده محکم بولووی تاتارلارنك کوبسی مسلمان بولووی بو ایکی خلقنك قولغه‌قول طوتوشوب بارولارینه برده قارشی کیلمەدی.

(1) Н. Ѳирсовъ, положенiе инородцевъ сѣверо-восточной Россiи въ Московскомъ Государствѣ. стр. 60-67 (см. Ученыя записки казанск. университета за 1866 годъ.)

بیك كوب تاتارلرنی آلماننیڭ ولایتی اداره باشنده طوتقان دانیش، تاتارلارنیڭ هر بریسه اوزینڭ وقتنده تیر ایکان بکلر وارلارغه زور یاردام ایتدی. چونکه اول زمان حاکملاری دین آلماشسه‌قان آلماشو آلماشماوده ممتاز طیمیار ایدی. بو عمومی مملکتنده اشسز شویندی عمومی برابرلیک بولغنده اوروس سون چیتکه قاروسسی. که ایثان گرونی مثلا شلاب آلکساندر آومده راهبت ایکان وقتده واسع حقی [illegible] مسلمان وقتنده صاین ایك [illegible] آلتون اوردانی [illegible] طوروب مسکو مملکتنی [illegible] اداره ایتوب طوردی یعنی ایه‌ایدی [illegible] ایتدی. اش موندن [illegible] بولمادی. [illegible] ایدی بیدی عصر آرتق مدت دوام ایتوب کیلگان ایسکی [illegible] سلاسی [illegible] آلتون اوردا میرزالاری، دین آلماشدرغان جوب میرزالارنیڭ طوره‌لاری [illegible] قبول ایدوب [illegible] اوطوردی. [illegible] آلماشدرو بینا قرامده. تاتار دیب [illegible] هم [illegible] [illegible] Ру[illegible] В[illegible] [illegible] [illegible] Мат[illegible] [illegible] [illegible] Мо[illegible] دیوب ئه‌یتوب طورالار ایدی. [illegible] مییه‌سیه‌لك. اداره باشنده‌غی دانلارنیڭ تاتارلار ایه شوندی ده قی مناسبتلرن کوروب ایندی آی اوروبه اختیارلی اختیارسز [illegible] ایتوب قویدیلر. چونکه هر بر روس اوزینه ئه‌ال نیقدر زماندان بیری قودا بولوب کیلگان تاتارلارنیڭ قصای یا که [illegible] قراعنده آرتق ایکان [illegible] ایدی. هم باریسنده عمومی مملکت اداره‌سی

بارلاسمه قبول ایتدی. ایندی بو حال احتمالکه دینی آیرماغه اولادر دق اعتبار ایتدر وقتیغه بیتمه‌گن بابارلارنیڭ روس اسمن‌گی حبلارغه بیك یاقین فرارغه اردم ایتکه‌ندر. هم احتمال بار یسده اوربیڭ عامرار سمه فارات طورغن وقتده آردان [illegible] ار قی آقغان بیك اعتبار ایته فارغ ید. چونکه اوب هیچ روسلق ایله م قنامادی، هم دینی آیرماسسه و امیجاوق اوربیڭ قان قارداشلری بابارلارغه حسن نصر [illegible] ایتکه‌ندر. تاریخده بیك کوب حادثه‌لر بری شولای اولارغه مجبور ایته. سیبیردن کیتگه‌ن خان اوغلی حین اوراز محمد کبی. بابارلار ایله بارسنڭ غایت قرداشچه مناسبتی بار ایدی (۱) اوب بارسنڭ سهر [illegible] همشیره چن کوکلی بورودی بارس آتی (۱٦۰۰ نچی یل) قاسم‌غه خان ایدی. بو ایکی بابار بیرشه‌به ایدب وبی [illegible] کوب [illegible] اوقوغن، کوبی لیکه‌ن مؤرخی طرفندن ایسکی [illegible] دورکی بلده تابار بورث بارچه [illegible] بولارنڭ ملی فنلرن فورمه‌تواق ایتوب بو کیتاب یازدی موزه‌ئه اوراز محمد هم [illegible] داشچه مولالار.

اوراز محمد [illegible] باشقی اوغان بو مؤرخ اربس اسمنه [illegible] اثرن انارت [illegible] ایبوب بارو [illegible] یا کشماملادر. اوب کیتابنڭ [illegible] اربسنی مو [illegible] صحیفه‌سنده بسار اورنه خان حال آق [illegible] اول ایته:

[illegible] بیس [illegible] آقی خان [illegible] . . . آیسلاسی آتی [illegible] بوگرا کی [illegible] تورث [illegible] خان، حلاعی عادل [illegible] سورغان خان، یتمیلرکه رحیم قبلوب

(1) Изслѣдованіе о касимовскихъ царяхъ Вельяминовъ Зернова, т. II стр. 169

حیفای‌لارنی دویدورغان حین، قس وبیر آی وییل حریمه‌دا
بار مامن حق بولسا احسان قیلغان حان، بس اقلیم کشورنی
آلغان حین، تخت قران، حاجی ترخان، تخت دورا، تخت سرایجق
مسنم خان. (سن ۳) ایدیل حایق اناسی حین، اریدا اوروس،
قمردا تیر، وحه اوبوسی قترغان حین. سن ۵ حین احیدا
دیبارت ورغین کیردیم‌من، کوپ کسیلاردا ایبوب هم بیلدیم‌من.
علب وانصاف حمرین هم کوردیم. من بوقمب سعدوت پادشاه هیچ
کورمامیشم .. (سن ۷)، پادشاه اریس موذروقیح یث بور
اوسث مسی حقی اوغون سلدی ایغی بالدی (اس ۱۷۰). ا
بار ریث بیسمه، ریس‌دث یا اریرعه و یدانسیده ایتکهی
معام، اری اهی شعه کوب بورنی واوعا رده کوربوب طورا.
دیخکله لار آراسیده، قدر دروی هطه ث برعنی شمیمسودر.
وانش بعمی مملکتث نسی اوبیی اروی، تیرلار
ار وسلارول حقوق متلمی سام بر جوب سرلار ث حتی

) [illegible] ۱۰۵۱ [illegible]
۱٦٤۱ [illegible]
[illegible]
[illegible] هم انی پرایسور [illegible] قرانده اونیویرسیتیت مطبعه‌سنده
۱۰٤۸ [illegible] (کتابنك ایك کوب ا بیشی رشیدالدین‌نك جامع التواریخندن
[illegible] ۱۷۲ [illegible]
[illegible] ۷ [illegible]
[illegible]
[illegible] ق. ایلمینسکی اثرلری آراسنده آندی کتابنك
[illegible] نك اصل نسخه‌سی قزان دارالفنونده‌گی
[illegible]
دارالفنون کتبخانه‌سنده یوق.

مملكت اداره‌سی اشلرنده روسلار ایله برابر بولاری اوب
وقت شولای ایدی مملکت ویران ایدی روسلار دیمر طورغان
بیولرگه دیك فورقوب قالمایق ...لار ایدی؛ چونکه آلار ایلدی
اورا ربیك قیصلار آرتاعدن ... کدی اکرین اوزغان واسطه‌لرده
ای یاتکاعمه ایدیل ... ... آتمر یمه‌حوده ... لمرن
اویوماعلر ایدی. دوی ... لارده ... ایدی

ایلدی ...ئه ... ...ال ایلگگ... ...لارث ...گ حکیمتکه
قارشی حمله‌لاری، طایچ ...لاری اوچون ...ی ...سالی چاره
یوق ایدی. ...ست ...گ حکومت غایت متعصب خرستیان ایدی:
هم ...لر اور...ث ...سنی ...نی ...ی کورسه سه‌ده اوریلك
تربیب سه یوجغن، ... مملکتنی صیح ...ارعه، ...ملاردان
صولار...ه طرشودن اوستنده غرار ...ن ...وقده ولیکن ...ی
آیرمای هیم مملکتنی عمومی اینوب ...اووی آراسنده مسلمان
...لاری حق چدان قالمایده ... ...ره آلدی

II

فتنه وقتی.

کلك روسیه کملکی، ایکنچیلای اسباب طوعر... کیموون
هم قسمه بعض دا...لرك عیرمری ا...، کوب مشغنسر روراوب،
الوغ مملکت صورتیده ...یلمه طورووب ایله ...ه دوصوگهی اوج
نساره ایوان، فیودر، ...ریس وقتلرنده اوش مملکت اوچون
فورقنچی بر احتلاله حاضر...ه ایدی.
تاتارلر کلمه‌سدن اگذری روس حقی آدم آیرم کچك[5]

1) Фирсовъ. Положеніе инородцевъ стр. 61.

مستقل کنه‌زلکلر ایله اداره ایتدیلر. بونلاردن صوڭ ... لکی
ایکی مسکوه مملکتی موسقوه کنه‌زلکاری بتون روس
روسیه‌ی بر ...عده‌عمه حالدی. وای مستقل کنه‌زلکلری بر ...
ایل استقلال آرقاسندن ...وورا ... کنه‌ز ... ده
ده‌یدی ... راهب ... آلاری صوڭکن اوچ ... ی
قوت ایله قصاب ... شهیدلری اثنایی ... ی
... بو کنه‌زلر بو صوڭکن ... اوچ ... اول
... لار ... بر حرس ... مه ... استقلال ... ه
ایکی ... استقلاللری ... وعد ایتدیلر ایدی.

بونلر ... درجه‌ده‌ کی ... ی ... صاحب ... ه ...
خلق ... یسالار ... ایدی ...
تون رسنان پادشاه ... بعض شهر ... بر ...
قول ... آلار ... تون ... لری آلارغه ... ن
ایدی آیرم آیرم ... لار ... کیشیلر ... یورت ...
ایدی. ... عمومی ... کیی ... کیبسه ...
... ...
زور ... ... ایدی.

... روسیه‌ده هیچ ... کشی ... ایکه
طورغان روس ... مملکت ... آوت ...
اوچون ... لر ایدی ... ترتیبکه دشمان ...
بو حلق کون ... کوبه‌ده هم روسیه‌ده ... آتش ... ه،
آلڭ آستن اوسنکه ... حاصل ... ایدی.

مولڭ اوستیمه ... عروری اوعی ... ی
... ی ... اونزلگه ایدی. اوسو سنه‌دن ۱۵۹۸ ...

وفات اینکه‌ج مملکت اوریب ۷ ییل آرتق دوام اتوب کیلگه‌ن ربوریت سلاحسیدن توروب قالدی. آنیب اوروسه ایکنچی نسل د س اوطوردی. ربوریت سلسله‌سی بولمه‌ن کوب کیمه‌لار اوروپه هر توری دعه‌لار کورسه‌توب بش برمه‌عن تیاک نسارعه قیشی فتنه چفاررغه داوشالار ایدی.

روسیه‌نث اوسه‌و حمری بحشی آتلاب دیگه‌ن بر اکلیر نامی فلنجیر اوریبث روسیه‌ده بوروب قتوب ۱۵۹۱ نچی یل یازوبده اصدرتان اثریه روسیه‌ده نیم آزاده اوغ بر احتلال قوباچاغن یازغان ایدی.

وقتیث کیلو حووی اوحون تنک هس بر ضررتی سیلر کیره‌ضایدی: اوتاولدی روسیه‌نث بولای حاموی کیروب اکاهم اینه طرافغه وشیث کیندی کا. ولی سگیزموینه روسیاهیدن روس مشملری اتمی نمریک وخوذ حجیرغه اسپاشی یول تابدیلار. بسار موزعه‌وی بیب ابلاحی دیمنری اولنرمه‌گان، رسمیت میرطا ایدی. ایده‌منری سگیز موب اشیب جیرغان هم روسیای تمام بوعه ورتی درجه‌ده بوسی ایتوب پولشا عسکری ایله قی‌ب الالدیغن ایدی. واشانه ممم صصورعه تخه‌ی شتی قیلمدی. دوهای روس حسسه اسکمرتق کبی نیز اتدی. توتن حجوتله‌کی باشسز دیاولاریشوب بیلاردای ولی آحوی سیمسی حکومتکه واشی قیام اتکه‌ن کرسیبیلر، قو لار بسارت دئمه مری ایرعی بازلار بوبا هی دمیتری که د ئشدیلار نسر بار بیس بوه‌ی دمتریگه وشی اینکای صوعشی بسیده وفات ایتدی. مویث ایه مویای صوڅ ۸۰۷ ل دوام اتکن قرقنچی احتلال هم باتلاسی ۱۶۰۳ نچی ییل بحال میتری حلق تمام حقیقی

دمتری دیب اویلادیلار. هم داریسنڭ اوینه کیچکنه اوغلی
فیودرنی اوتردیلر، بالعن دمیتری نجتکه اولطوردی. لکن او اوق
دوام ایته آلمادی. پایتاختنی یلوب اولمردیلر. اننڭ اورنینه حتی
طرفدن هیچ بر اشتراکسز بشقه نسل اوزینڭ دوستلر طرفندن
ریوریك نسلندن کیمسه قالماسلیغی شوبهسزلکی تسار والدی. اول
خلق وشمه اکثره‌ده سوبکالی بولمادی. شونکه اوتوریش بیله
عصبی سببلر ایده اورنده هم مستبد دولت اعتبارین یوغالتوردی.
ثلثکی دمیتری‌نیڭ دوستلاری. اوزینه دشمن بولغان کیمسه‌لر،
بایرلاری ولایتلرگه طاراتدی. آلار آنده حتی نسلی بیلان
قووالدیلار. بوتون روسیه خلقی اوزینڭ بوغاولارین آرتدیرالار.
قاراولار و دشمنلردن کیمسه‌لر ایده، خلق شوبهسکی تعدلی
توشوردی اوچون بیله ارلک. اگر دمیتری اولمسه ایدی،
قوطلغان دیب، بیلمه بر یالغان دمیتری جعل ایتمیر ایدی. بر
توکل ایسه بوده یالغان دمیتریلر هم فیودرنڭ اوغلی اولمادی اورنینه
یالغان بترلار حقلار. ولایتڭ کوبسی شول وقتده‌ ... .
آرالارینده شمالی استاردوبدن حقلی دمیتری گه بر آز اوزاق
دوام ایتدی. هم اولگان دمیتری‌نیڭ حقوقی اورنینه اور حقوم
دیب آتوب هم باشقه کوب معامله‌لری ایده اورنینه حتی اشتراك
بولدی. بتون شمالی ولایتلر، ایدیل بوی‌لاری آنڭ یاغینه چقدیلر.
بتون قازاقلر آنڭ طرفداری ایدیلر. بو یالغانچی اوزینڭ کوب
عسکری ایله مسکوو یانینه کیلوب طوشین آولده اورناشدی
(اوشبو سببدن طوشین ۋوری دیب آطالدی) بیك کوچلی بولغان
بو ۋورغه قارشی طورودن شویسکی عاجز ایدی: شۋید کارولنه
مراجعت ایتوب یاردم صوراب آلدی. هم شۋیدلرنی روسیه اشنه

کوندی شوئیدلرگه عادت دشمان بولغان، هم روسیه‌نک بو قسمه‌رینی قند اورنگه فائده‌لانورغه تبی طوره‌ن پولشا کارولی سگیزموند شوئیدلرنک کوچینه آچولانوب روسیه‌گه کیلوب کردی. بعض قالالرنی آلدی. موسقوین قورون قوشاعه قچدی. شویسکی‌نی خلق بولغان حتی هم قچقان طوشین قوریدنک ناسر سگیزموندنک قوحه‌ایی قبول ایتدیلر. سیگیزموند عسکری شویسکی‌نی تمام مغلوب ایتدی. اشمکسر شویسکی‌دن خلق هیچ سر کونمی ایدی آنی عزل ایتدی هم راهب ایتوب حبس ایتدی (١٦١٠ نچی یل).

ایندی بو وقتده شلاب روسیه‌ده پادشاهسزلق دوری باشلاندی. (١٦١٣ — ١٦١٠) بو یاریرح گرماکیق کنسر اسارقعه آتی ایلوان عزونی هم قیودر وقتده تسارلک ایتوب کشمسی هم ... ایوان‌نک قیسری بوغن راماتلردن مدایدی باکه کنسر ... تسار ایتوب صایلارغه عزم ایتمر ایدی. موسکاونی ... کنوب کردیلر. موسکاو حتی اوزیدنک دین دشمانی بولغان سگیزموندنک قوحه‌سی قبول ایتمه‌دیلر. آنک اوغلی ولادیسلاوی صوریلار ایدی. سگیزموند موگ رضا بولمی ایدی. اسی ایشمو حرکته بدکاچ مه موسکاو حکومتینک دستینه اوغ بر تاتر ولوگاده‌نی موسقوین قورون ئوردی. موسکاو حتی پولک شهرادهسی قورتن قوترقو نمه قبول اتمچکر ایدی. اسی حق ممکنی بیچکده بو حب دشمانلر، پاکوردن قوطلسر و چاره‌سینه کرزده قرادیلار. پاتریارخ گرماکین تتون اطرافقه رامولار عرانابه حتی وطن صقلارغه دعوت اسه ایدی. ره‌لدن نیوقف هم الث طوشمی قوری قویده بوغان بتون قالاقلر اورار بیلک

ياروسكى هم طروبيتسكى ديگەن دشمنلرى ايله مسكەوگە كيلديلر هم مسكەونى محاصره ايتديلر. پاليكلر بيرما يچەدن بو وطن مدافعى تيوفەنى طوتون صوراديلر، اول طلكلامەدى آنى هم راماق دسەڭ ميسەلى حسن ايتدير. لكن مسكەودەگى پاليكلرى محاصره ايتوب طورغان بو وطن مدافعلرى دوت اوچون رو[illegible] اشنى آلماديلار. تيرى قراولارغه بك ايركلەب اطرافى بولارغه ايرك بيرمى ايدى؛ آلار پاليكلرنڭ قدورتووى الە آنى اوزديلر هم مسكەو اطرافنڭ راحتسز بولارغه كوشەدير. اش قاراولارغه و هيچ بر[illegible] آمايحنى ايدى. [illegible] پادشاهلرغه [illegible] آلدى بو بالاوچلر مسكەو تيرەسنەگى طوشدن يورى و آندان [illegible] مسرى وقتدەده دينى طلار [illegible] [illegible] اوچونگە دور بار ايدى. ايندى روسيەنڭ [illegible] فتح دور [illegible] پادشاهلرى صعالسنى وعبر عرب قلالارى آلدى. شول [illegible] قلالارى اشەن استدار [illegible] شرق ولايتلرده پادشاهلر حكم سورە ايدى. دارى هم [illegible] دشمنلار، [illegible] آرقەسنده روسيه تمام يارنڭ چيتينه كيلوب يتدى.

III

روسيەنڭ [illegible] قورەجى [illegible] حقعه [illegible] تأثير ايتدى [illegible] ككى مملكتنڭ خلاصه طرشقن دايم [illegible] قراولار، قورولاردن ايلى طلاب يوريولرى حقعه برده امتسراك كينورمەدى [illegible] الككى قران حكومتى قول آستنده بولغان حلق، مسلمانلاري، هم روسلار همەسى اورنيك

ەپوبنىڭ وفاتى هم بېرگى پادشاه قويبو طوغروسىده مەسكەوگە
يازغان غراموتالارنده ايتەبلر:

«قزاقلار اورلر بېك غىنالارنى بوروب بتون وطن دشمانلرى، پانەكلر، لتۋاىيلر هم روس قورلارىنه قارشى صوغشا. وطنىنى قوطقاروغه طرىشه صورغان دابىلەپوبنى اوندلر. بو متراپاللت هم قزان مملكتىنى بتون كشيلرى اويغانى هم صوغشىعى باتارلارى، حرمتلر بيرنى يازغورد و مەشدە اندل دون شهرلرى اىن بركە قرار بيردك: بر همە يردە هر وقتده بر كڭگشده بولورغە هم مەسكەوى قزان مملكتلرىنىڭ بر بيلوى پاشنه طورورغە. بر يرمز اين پاحشى طورورمە. حيثت انوحىر، عيسيرى كماهلر نە وە حرام ايمرکە بولدى. بر مەسكەو تختىنه خداى بعنى بر پادشاه بيەرگە كە چوەى هميشه شولاى بوورير. هم بر مەسكەو تختىنه بتون روسىعه حودە بولىق بر دائمى صىلارىنه كيرەشن. اگر قزاقلار بىرنت رضادن باشقه زورلكشى صابلاسالار بر آنگا رضا بولمامز».

وانى هلاكتدن قطعىيرب آوب قالوىنە بور ابا كوب ياردەم اينوچى كشيىر كيرماگين حس اينلگەنڭ صوكنده طروسكى سيرگيىمسكى مناستيرده‌ نى آرحيماندريت ديونيسيا واسە، اول اشكه عمن اينە كرشوچى، اشنى وجودكه چمارو حى حلمنڭ ايڭ نوبى، بريش ايدانڭ اوربا آعمىدەعى حلق، قراسيىر، نيژغارودليلر بولديلار.

اينىى روسيەدەگى حلق اش باشداولمشنى درحەدە قرابعى يىرگە بيتەكاەب آلوب بىرعانى كورديلر. آلار اورلر بىلەن هيچ واطلماساق قاطى كوچىرى ايىدى فقط وطنى قوطلدرر اوچون گنە

خدمت ایتەرگە تیش ایکەن تمام آڭلادیلار. اورلوبیك توتون
معنوی، روحانی، طورمشلارن، اخلاقون اوزگەرتورگە لیك صرعاموت
کرشورگە تلەگەن خلق، وطن قیطلدرر. عدل، عمومی پادشاه قویار
اوچون اتەچك الوغ اشمرسەایك اخلاص عادیلری ابە حاضرلەنەر
ایدی. ١٦١١ نچی یل اوکتەبردە تیژ عەر وددە شوت تمرەدەی خلق
خواوب وتنی قوتقاررر اوچون چدان تشورمە قرار بیردیلر.
مسس هم پاژارسکی ارنك هەتلری قسمدە وەنی قوتقارو
اوچون بی‌بادە کوب عسکر حیوالدی. بتون اطراف خلقی مەدیری،
مالاری، توون وجودلری ابە بو الوغ مقدس سفرگە اشتراك
اتەرگە تودیلار. آفەن مەلارن بیروحلر بوالدی. عایت وت
ودا کارمر ابە جیالمان عسکر ١٦١٢ نچی یلدەی کوی مەسکەوگە
کیلدی. و عسکر مەسکەوگە کیسە پالەکلری تمام قەوت اشی
رەکە کرەچکی بلگلی ادی پالکلر حسدە بامان گیرما تمنی،
پاژارسکی‌نی طبارعە پالەکلرگە ااعنکە کویدررگە صورات ترامون
یسەرورگە کوجیدیلر اول دکلامادی. اول اوشو سملی و عە
وردن بوالدی. مەسکەنك بوالو بدەعە ادب طەدان قاراولار
پاژاسکی‌نی اوتترگە تردیلر، ایکن مدوق بوالمدیلر. بر آری
مەسکەونی عاشلاب اور اللریە جنوبکە کیتدیلر. کوسی ایدل
بوی — شرقی روسیە عسکریمە پاژارسکی‌گە بوی صوردایە. آڭا
قوشلوب پالەکلرگە قارشی صوغشورغە مجبور بوالدیلار. عسکر آوستند
مەسکەوگە کیلوب بیتدی هم پالەکلرنی محاصره ایتدی. اوکتەبردە
پالەکلر بیرلدیلر. خلق طنطنەلی صورتدە مەسکەوگە کردی. ایندی
بو بیرگە بیسکاچ پادشاه صایلاو قایغوسیە کردیلر. تورلی طرفدان

13193

حبوعن حلق ۱۶۱۳ نچی یل عواریده مەسکەوده تمام توبەلنیر. هم روسیەنڭ توری فرقەلاریبه تسار صایلارغه عملی، باحشی، محکم کشیلر بیەرورەصەنراب حبر بیبەردیلر. تسار صایلاوغه دوغان جمعیت سندی حتی ایکاین اوکرەبور اوچون میخایل رومانوفنی صایلاب بوعان عراموتاده‌غی امضالردن باشقەمه حدیوق. ایده دورسی ۲۷۷ امضا، اکر جمعیتده حاضر بولوچیلار بولارغنه بوماغان، بلکه بیلدی وردن آرتق کشی بوعان. مونده تیك بت معروفلری‌غنه قول قویغانلار. هم ۵۰ قالادن اوبارلاب حبولغان وکیللردن دورسی ۸٤ ی گنه قول قویغانلار. جمعیتده هر قالادن بوعان کبی هر بر صنف حقده بار ایدی. ایکی بوث مسلماندن مونده کوبەی وکیل بوعانیده، عموم تیکل محلس اوسیمسکی‌صه بورده بارا ایدی. دوامی عمورده باشلاندی. باشده مجلسده‌گی کشیلر و ... سندی علقدن صایلارغه کیره‌کلیگی قرادیلر. مشهور پژارسکی شوئید کرولی‌نڭ اوغلی بیکه کیرمانیه ایمپراطوری‌نڭ اوسن صایلارغه عرض بتدی. باشقه‌لاری باشقه‌لاری عرض ایتدیلر. .کن جیب مملکت حمعریدن حد چیکەکن عموم حلق آعردن «تسارنی چیت مملکتدن آلماسقه» دیکان قرارغه کیلدی. مجلسنڭ برنچی قراری شول بولدی. ایندی اوز آرالاریدن صایلاعاندا کمنی صایلارغه کیره‌کلیگی حقده سویلەشدیلر. مجلسنڭ هر بر اعضاسی اوزاریمه بوین بولغان بر تانارنی عرض ایته ایدی. عصبیر مەسکەولڭ سرای حدمتنده بولعان تاتار شهزاده‌لرن صایلارغه تەدیلر. کوبلاری اسکگی رورك نسلندن تورلی کنه‌زلرنی کورسەتدیلر. قزاقلر یالغان دمیتری‌نڭ اوغلین، یا که اول بولماسه، میخایل فیودوروویچ رامانوفنی کورسەته ایدیلر. کنه‌زشیر یمتوده

مخالیفنی صاقلاوچی ایدی. اول محتبلیت آتسی راهبه ماردن
دخ ییغروب رخصت سوراتی. اوشا اور یمک امدن تختده کوروسی
کیلمه‌گه‌ین اینوب جواب بیردی. بنك کوب بیرلار و کتبلرگه
آقچه‌لار اوخشوب اولارده شخصلار یشمدیر ایدی اوشبو
سیاردن صیلاو مسئله‌سی دیناق اوراسده بیلدی. بیت تملس
۷ نچی فیورالده محاجرنی صایلارغه قرار بیردی. اش ایلدی
و مصلحه کیتوب بیرولگج، کبراك اطراف جمعی، نوبت هم یوغاری
صنف جمعلر صایلاوی محتبلغه بوقتنی ممکن بولگل ایدی. چونکه
ممکسنی هلاك ایتودن بونده فورقمی یورغن قاراقلار بیر ایسکی
آتلده مغلوب بولدیلار. بو صوکغی قم مسرات سور سه قراب
یورگه بولدیلار. الکن ایلك آرالاری صاقلی بولغان قاراقلار
ابه اور شرقی روسیه حلقلاری ایله بو اورنده اوپکه‌شسه‌لر
بو بیر یمک سورن طکلاشماسه‌لار اش یمدن بورولاجاق ایدی.
بو گن اصلاح وجودگه چیقه‌یاچاق ایدی. پتر ایسکی بیر بسر
عسر ایتسه، صوغش جوقماری بوغان قاراقلار اولاری ایکنچی
بسار تعیین ایتو بو گنه قالمی فقط چهارچاقلار ایدی عملی داعر
بولای ایتر، تیمدیلر. ایدی صایلاو خصوصنده حت مملکت
کشیلرن صایلاماسغه قرار بیرگاچ، قاراقلار طرفدن عرس
ایتولجك کشینی قبول ایتودن باش بیرتماسغه تمیس تبیلار.
قراقلار اورلر یمك طوشین ذوری وقتنده‌گی اشلرده و باشقه بعض
خصوصلرده اوزاریمه باقملی بولغان منرا پاییت قلارت
(قمودر) راماق لك اوغلی میخاییلی‌ده عرض ایتگانلر ایدی.

1) Платоновъ. Лекціи по русской исторіи Стр. 297.

بولارنڭ ذهكرىيه فيشى كىلرات بر يولده بوق ايدى. اوندان اۋال عروررى هم آنڭ اوعلى وقتىده ربوربك ىسنده گى كهرير همهسى تحت ىبرهسىلدن قوولوب بىهر. ىكانلر هم خلق طرفىدن تمام اوزاسعان ايدىلر. بو اىكى تسار وقتىده، بو تسارلرعه ىدك باقى، لىكن كمهرردن بوماىان اىكى عائله بار ايدى. برسى راماىق ايكهىسى ىدوق. بولاردان اولىگىسى راماىقلرىڭ باباسى ۱۱۲۰ ىچى عصرده ۱۰۲۱ دن جمعان. آنڭ بالالرى صوڭىدن كوشكىن هم راخرىى فامىلىالارنده يوروىدلر. هم ۱۱٦ ىچى عصرىڭ اورتاسىدان باشلاب (روماى بوريوڭ جاحاربىعه قاراب) راماىىلار ىىب آطلديلار. بوروماى بوريوريڭ قزى ۱۵٤۸ نچى ل اىۋان عروررىعه جىقدى. هم شول بوب ايله راماىىر تسار ايه ىىت ىقىن ىىسنده بولديلار. هم شوب وقىدان اعتبارا راماىىلر هم خلق قاشىدهده روربرحرمت قاراىدىلار. تسار قبودرىڭ اۋلىگى وقىلارىىده بورى راماىىىڭ اوعلى ىىكىتا آىب آخر عمرىىده كى هم ىارىىس عادوىف اوزن طوىعان ايدى. بو ىىكىتانىڭ بالالارىدن قبودر، صوڭىدن ميتراپاليت قيلاربت) ابب ىعسرى ايدى تسار ايوان اىرىكهىىڭ صوڭىده غادونىف ىسى راماىىى اسىىلىن اوستىكه جىعان ايدى. ايىدى عىد ىلار ىىكاچ راماىلارعه قاىديلار. بو راماىلار هم نوىدىن خلق هم باىارلار قاشىده سويوكلى ايدىلر. ميحاىيل فيودرة ىچ ۱٦ ياشىده جاعىىهشويسكىنىڭ استونىدگى وقعان، ۲ پىهكار وقتىده‌ده آى كىرما گين تسار اىتىهركه دلهگن ايدى.

(۱)، (۲) صوڭغى ... گى ...
آىداسيىڭ مىسكهوده‌گى ... وحى ... سو، سۆ ... كور
احقولدوراماىل ... گى ... جه ... بوس
وىرلىرىده ... ايدلار، هم ... بوريۆ ... سكى
... حىت ... و ... ى ... اوب آچىى.

شولای اینوب بو زمانلرده کیلگاچ هم قول آور قراقلار هم صوبور (مجلس) نڭ باشلقلاری بتون خلق بر یرگه جیولا ایدی. هم جیوالدیلار، بو عرضنی بیك بیگل قبول ایتدیلر. تمام صایلاو ۲۱ نچی فیورالده قدر کیچکدراوب طوردی. بو فرصت اچنده خلق کوب سوینهشدی. تورلی قالالاردن اطرافدن فکر جیدیلر. تون روسیهنڭ تورلی طرفلریندن آی لهب ایدیلر. بارولار کیلدی. ۲۱ نچی فیورالده میخائیل فیودوروویچ اوسپینسکی صابورده بر آغزدن صایلاندی. بو دانیڭ صایلاووی روسیهنڭ ایکی الوغ، بر برسینه دشمان ایکی کوحیدنی بر که جیوو بیده سبب بولدی. هر ایکی طرفده اور ونیڭ مقصودلاریندا بو شوری سببی ایتکان شادلاری هیچ شبهه سز زور بولدی. هم میخائل حقیقتده اوز بونی کیچکنه گی والدلریننڭ فکرنی ورواحی طورمان اینکه شری ایل صایلاندی. تون خلق بو پادشاهنی الله تعالی اوزی صایلادی دیب ایتهر ایدی. (۱).

۱۷

فتنه وقتنده هم میخائیل فیودوروویچنی صایلاو اشنده تاتارلار (مسلمانلر).

بو موضوع ـ فتنه زمانده هم میخائیل فیودوروویچنی صایلاو اشنده تاتارلار، عیر بورکی دیمر بیت سببی اشتراك قبول ایتکانلری، تاریخی ادبیاتده یعنی روس تاریخی ادبیاتنده هیچ بر قوب بیله ان موضوعدر. قرسوف، بیریتاکوویچ، ... دراف. قیلیامیف زرنوف، کبی ایسه ابه رود سبری. خصوصا سمانلرڭ اون آلتنچی اون بیدنچی عصرلرده گی لری حقنده مخصوص

(1) Платоновъ. Лекціи по русской исторіи, стр. 297.

کتابلارنی یوق اینکەن دلیللر بو موضوعەدە بیت آز ییتکالر. بونە شوبهەسز اوروب کیتکەدر. اوشبو اوچون بز خصوصدە بز بر وقتدە اولنگورگەن قدر روحی مأخذلاردن فائدەلانوب براعدیلا.

روسیە وقتندە تاتارلارنی ختنە ایتدرمە رسمیەسدن ایگەری بوغار بدعی «وقتدە وقتیەحاوی روسیە اسلامنی ایکی مرتبەری تکرار ایتەرگە حاجت یوق. آلدە ایتدك بز روسیە عمومی مملکت ایدی. ادارە بش بدعی کیشیر موی احشی آغلاعی بر رعیت مسلمان باباردە موی آغلار ایدی » دو آغلاتیسە. بارلارنڭ وقتدە روسیە ...والرندە اور آلدە اوری آغلا مور. ایدی اوریر ملت. آزادەلوب حصل ایتە آلاچقلار بولارلاری بیمکان، مکن بولی پادیشاه. بیلی ادارەگە بیرنی ایشاطو عان معلرن اصلا ویتا تماماں دولك عمومی نسبر اتوان نی وقتلرینی صوڭ؛ اورربت سوکنلرن فاتاروب آلدوسلن بگروك ابتدا بسیر اینه ایسە حقارعلاب فراد مر. ادرس حکمە مکلدحی واس رسمیە مرتبە بولدی) مکر ایشلك نتیجەسی حقوقی لارنی بیر ارادە طوپلانورغە مجبور ایتدی. وقتدە طبور مە دلر آلار «عمومی مملکت عمومی آق حای» نت فاتی واییە فارسی چقوب مالمیردە فائدە یوق ایکەن، آق پادشاەغە حق صدق تمعە بیلدیدە، موڭ چیتدن حمایەغە کیروك ایکەن بیك احشی آغلاعیلار ایدی. آلارنڭ نی قدر میرزالاری، بیکلری آق خان یاندە ادارە ایتوب اینه مشغول ایدیلر. حوکمەحکومت هر بیلدر اوریك بعضی خرستیان ایکەن کورسەتسەدە، مسلمانلری حقوق جهتدن اصلا خرستیانلردن

(١) Ѳирсовъ. Положеніе инородцевъ. 126.

آنرغى يوق ايدى (١). شونه كيلوب يتدى. هر سفر بعض بر
مسكو قوييه‌سى، آنك حكمنه كيرگه اوك بوللادلر، دين اسيرن
و مرتبه‌ن (٢) ايكنچى مرتبه الار حاضرلادلر اوز ملك‌جان (پالاژ بيه)
لريدن رضاء توكل ايديلر (٣) هم هر بيعت اوز مملكتكه قيشلوب
شمه‌گان مستقر نوعاى جانبرى قنه باشلا بعاچده ايدلي و بوقيورتورغه
قتمه‌دن قيتدلانوب والورغه يروب ايلنك قوياش باش باعيه
حاضرگى تيشنى او يارلو با جهوب موردفا آو‌ولارن طوردروب
يورديير (٤) ايكى موبتا . اوز آرالارنده‌غى نتى سراعمى طوبوب
آق پادشاه‌نك قوتى آلدنده بر حوكمنا . تارقاو خلق برده هيچ‌ارغه
كممه‌دى حتى تگى يوقى مورزالارى اورلا بنده موى سيرديلر . شونه
اويكابلهٔ ١٦١٦نچى بركمنز الثووف هم گرارولر كيلرت اول ارن اعتبار
قويماسلارن بوب مسكوفلاريه كرديلر (٥) بو كيتابشيرى الارنده
طويدرغان ايدى اوشبو حاللرى بلوب اول مملكتكه وقتلى
كيلگه‌ن احتلال هر بيعتر اون يللار دوام ايتسه‌ده، آلار برده
قورعالمى ايديلر بولار بوقسه ه بمامر وسمر كورى ايده قالديلار .
بو دوره‌ده روسلارغه سندى حال كلسه آلارده سوت ايده منذر
بولديلار . رمرصوف سن ١١٢٦ روسلوى بر طوشين قورى بالعن
دمترى آلداغان ايكه‌ن، مسلمانلرده آنكا روسلار ايله بر درجه‌ده
آلدانديلار . بر بر كشى آق پادشاه‌غه قرشى كورالگه‌ن ايكه‌ن،
آنكا بارى بر روسلار كوزى ايله قارادیلار . حتى ايك صوك

(1) [illegible]
(2) Тамъ же. 123.
(3) Тамъ-же. 125—126.
(4) Поволжье Перетятковича. Томъ II, стр. 30.
(5) Ѳирсовъ. 127.

وقتده (١٦١١ نچی یل) شرقی روسیه‌ده مملکتنی قوتقارورغه باشلا-
نغان عمومی حرکتنڭ باشنده ایدی‌بویی، قازان کشیلرینڭ مسکوگه
یازغان غرامتالرنده «قازان مملکتی ایله مسکوو مملکتینڭ بر
بوتون تن بر» دیگانلری تمام تاتارلار و آلارنڭ روحلری
طرفندن املا ایتولگن ایدی. مذکور قبودروویچ صایلاغنده
تاتارلار عمومی مصلحتنڭ در، تمام حقوقلی عرازدالری
بولوب روسلار ایله بر صفده بولدیلر. اوشبو وقتده قاسم خانلغی
تمام شول اوق معناده ایدی. مملکتنڭ خلاصی اوچون طوشین
قورینڭ اوترالی بر نیچه صفتده اشلگان ایدی و
اونده اینه بیسرلردن، هم قنده وقتده عائد بیلا کورف، بوندن
کیلرلک مخصوص اثرلردن طوپلانان تیمورلک مهرلرلرنی تو هلده
تاریخی ترتیبده یازامن:

١٦٠٧ نچی یل ایون ٢٨ نده کمنر پتر اوروس اوریتنڭ
حواتی هم قازان تاتارلاریدن طورغان عسکری ایله قاسملی
شویسکینڭ طولاده طورار امکان بالچی پتری غری ارکس
وقتنده حاضر بولدی. محاصره بیت اوراعه کیتدی عسکر بالدی
هم روح توشدی. آخر تاتارلارنڭ دشلی اوروس اوریتنڭ
وعده‌سینه قرشی کوب میرزالر ایله قریمغه کیتدی. شول یل
قاسم خانی، چواش هم تاتارلار طوشین قورینه اطاعت ایتدیلر.

١٦٠٨ نچی یل دیکابرده طوشین قوربه اطاعت ایتکن آرزاماس،
آلاطر تاتارلاری هم تاتارلار، چیرمش، موردوالار اولارغه قرشی
شویسکی طرفداری آلابیف ایله صوغشلارده مغلوب بولدیلار.

١٦٠٩ نچی یلنڭ ییوزالده تاتارلار رامتو تاتارلاری همه‌سی
طوشین قوربه اطاعت ایتوب شویسکیگه قارشی طوردیلار.

رامانوفلار ۋلادیصلاف (شویسکی طرفداری) قه قارشی طوردیلار. لکن ۋلادیصلاف مارت ۳ ده رامانوفنی آلدی. تاتار باشلیقلاریندان میرزا یوسوپوف رامانوف تاتارلاری ایله راستوفقه کیتدی.

ایدیلنڭ اوڭ یاغیندن تاتارلار آرزاماس، آلاطر یاقلان دمیتری (طوشین ۋوری) طرفنده ایدیلر ۱۶۰۹. بولارنڭ باشنده میرزالاردن بیبای هم یه‌گری بیردی هم آرزاماس میرزالاری ایدی. بولار قرانلارنڭ بشنچی یوغین شیرمیتوفنڭ چاقساری محاصره‌سی وقتنده قاچوب روبه طاماغنده ایدلی آشاغوب یارادسکی‌گه باردیلار. موندهغی خلق بارسیده میرزالار یاغینه چقدیلار. بولار ۋانکه‌ی اورریبه قوبارغه تلبر ایدی. بولار یمه‌دن طاو یاغنه چقدیلار هم زوبه‌گه هجوم ایته‌گه انیلر. قرانلار بولاغه قارشی طوردیلار. هم عووق، بوسف، زورین بو میرزالاری بوروندق یاننده مغلوب ایتدیلر.

آلاتیر قسم خان شویسکی‌گه قوشرغه دای ایدی. لکن قاسم‌خانی عسکری طرفندن مغلوب بولوب خان چقب موره‌قه کیتدی.

۱۶۱۰ نچی یلده شویسکی سیبرودن ده‌ن بالاچی دیمتری‌گه قارشی قریم تاتارلاریندن یاردم صورادی. آندن شاهزاده آرسلان هم کیله‌ر صوشلوق، باطری قان بمرر قوماندانسنده ۱۵ مڭ عسکر کیلدی. لکن انی دشفزا آبی قاچوب کیتدیلر.

طوشین ۋوری‌نڭ احاطه‌سی کیدار اوروس (۱۶۰۹ نچی یل کوز کونی) یوزوۋسکی تاتارلر ایله مسکووگه یاردم ایتدی.

۱۶۱۰ نچی یل مارتده سیگیزموند صمالینسکی محاصره ایتدی. آڭ قاسم خانی کیلوب اطاعت ایتدی. سیگیزموند آڭا بیك احترام ایتدی. هم برنچی سیناتور ایتدی.

کوچم خان‌نڭ طوروی بولغان شاهزاده آرسلان (مەسکەو خدمتنده) ١٦١٢ نچی یل بابارلار، عسکر باشلقلاری‌نڭ تعیینلری بتون بیر یوزینڭ کیکەشی بوبنچه پالڭ هم روس اوغربلار ینه قارشی صوغشورغه بیبەرلدی. آندان دیکه‌برده ۋالوغدا‌غه کیلدی. الوغراق حادثه‌لر شولار بولدی.

بیلا کورفده تاتارلار حقنڭ ینه اوشبو صحیفه‌لرده بار. ٥٠، ٨٧، ٩٦، ٩٩، ١٣٩، ١٤٥، ١٤٩، ١٦٩، ١٧٩، ٢٠٥، ٢٠٧، ٢٥٣، ٢٥٧، ٢٦٢، ٢٨٦.

میخایل فیودروۋیچ‌نی صایلاب یازغان غراموناده (١) مسلمان تاتارلاردن اوشبو کمسه‌لر نورکیچه قول قویغانلار: ١) مین نیتك دوبز اوغلی قول قویدم. ٢) مین کنەز ایسای‌نڭ تومان اوغلی قول قویدم بتون ایبده‌شلرم اسمندن. ٣) مین کنەز آیوفا جیره‌ن بتون ایبده‌شلرم اورنینه قول قویدم. بو گراموناغه ولایتدن کیلگان بیش یوز قدر وکیلدن باری ٨٤ کشی قول قویغانلار دیدك. بو حالده تاتارلار دخی اوچه‌وگنه بولماغان بولالار. امانیچه‌و بولغانلری هم نیندی سوزلر سویله‌گانلری همیشه معلوم توگل. غراموناده موندان باشقه ینه تاتارچه‌غه اوخشاغان بر ایکی امضا بار.

منه بو قدر اربیولر وغیر ذکر ایتمه‌گه‌نلرم همەسیده مسلمانلارنڭ فتنه‌وقتی، هم رامانوف‌نی صایلاو اشنده تمام الوغ مملکتنڭ روسلار ایله بر تیگز غرازدانلر بولوب روسلار ایله، بر تورلی اش باشقارغانلاری، روسلرنڭ‌ده آلارغه شول‌اوق کوز ایله بیك اشانوب قاراغانلاری کورنه.

١٠

میخایل فیودروۋیچ هم مسلمانلر.

میخایل فیودروۋیچ تختکه اوطورغاچ قاسم خانلغینه کوچم

(1) Собранiе государственныхъ грамотъ и договоровъ, томъ I, стр. 642.

خان‌نڭ طوروني آرسلان‌نی اوطورتدی (١٦١٤ نچی یل). هم قزان زویه تیره‌لرنده‌گی عسکر باشلغی‌تاڤیکف‌قه مسلمانلر هم چواشلار خصوصنده اوشبو یارلیغنی بیبه‌ردی: «تاتارلارهم چواش، چیرمشلرگه هر وقت یومشاقلق، یاخشیلق ایله معامله ایت، موندان صوڭ تاتارلار، چیرمش، چواشلارغه اوزکنڭ شخصی عرضڭ اوچون هیچ بر اشده‌ده هیچ بر قاطیلق اینه کورمه. توبه‌ن مأمورلرگه بیك نق طور، نق قارا: آلار بولارغه هیچ بر قاطیلق هم ضرر ایتمه‌سنلر، هیچ بر اشده هیچ بر تالوغ آلماسونلر. عمومی تالوکنی جیغان وقتده مأمورلر هیچ آلارنڭ خاطرن قالدرلق اش هم تاراق ایتمه‌سونلر. پادشاهلق اشن تمام حقلق عدالت اوزره بیر بنه یینکرورگه هم هر اشده غاصودارغه فائده‌نی ازله‌رگه کیره‌ك. ممکن قدر ترتیب‌نی نق صاقلارغه هم مملکتکه فقط فائده‌نی ازله‌رگه کیره‌ك.» (١)

میخایل فیودروڤیچ‌نڭ هر بر معامله‌لرندن کورینه‌که، اول اوزینڭ عمومی مملکتنڭ ایکنچی اعضاسی اولغان مسلمانلارغه بیك یاقن مناسبتده ایدی. اول آلارنڭ اوزینه اوزلرینڭ آق خانلاری دیب قاراولارن تقدیر اینه. آلارنی مملکتنڭ حز غرازدانی ایتوب طانی ایدی. اول مملکت اداره‌سی اشلرنده تاتار میرزا، شاه‌زاده‌لارینڭ اۋلگی موقعلرینی برده اوزگه‌رتمه‌دی.

«مسلمان» شاه‌زاده‌لاری سرای یاننده زور احترام قازانالار. مملکت خدمتی یاصقچنده برنچی اورننی اشغال اینه‌لر ایدی. (٢) اوکاز هم آکتالرده سرای تیره‌سنده‌گی مأمورلرنڭ امضالاری قویلغان وقتده بو شاه‌زاده‌لارنڭ امضالاری همه‌سدن اوستن طورا ایدی. (٣)

---

(1) Казань въ ея прошломъ и настоящемъ. Стр. 106.

(2) Историческое обозрѣніе Сибири, Словцова, 94.

(3) Полное собраніе Законовъ. II, №№ 920, 931, 1207 и Ѳирсовъ, Положеніе. 94.

هر بر سرای بەیرەملری طنطنه (торжество) لارنی آلار هر وقت ایك آلدەغی پلانده طوردیلار. آلارغه وظیفه کوب بیرله ایدی. بولارنك خدمتلری صوغش اشلرنده بولا ایدی. بولاردان کوبلری صوغش وقتلارنده عسکر باشلغی (военачальникъ) ایتوب ییبەرلەلر ایدی. مەسکەوگە کیلگەچ سرای یاننده ایك خدمتلی وظیفەلارنی اشغال ایتەلر ایدی. حتی بەیرەملردەنسار چیرکەوگە بارغان وقتده آنی قولندان طوتوب باروچی کشیلر اوشبو تاتارلار خانزادەلار ایدی.[1] بو حاللر بتون مسلمانلارنی طنچ بولورغه مجبور ایته ایدی.

عمومی مملکتنك عمومی پادشاهی حضورنده مملکتنك ایکنچی الوغ غرازدانی بولغان مسلمانلار اوشبو رەوشده ایدیلر. روسلاردە مسلمانلاردە اوزلارن غراژدانلقده بر اینوب طانیلار ایدی. هم بو یاخشی مناسبت مملکتنك ایك خطرلی ساعتنده سلامت طوروب قالووینە اسمت اوّلگیدن دخی اعلی بر تازا بولغه کروب کیتووینه یاردەم ایتدی.

اول زمانننك یاخشی خاطرەلری شولـدر. اول وقتدەغی ادارەنك دینی تعصبی جهتندن کیلگەن اوکابسز جهتلرن اوشبو یاخشی جهت قابلی ایدی. اوزاق اوتمی اول وقتدەغی حاللر اوزگەردی. بیوك ایمپیراطور پتسه یکاترینا مسلمانلارغه دینی جهتدن بایتاق ایرکنچیلك بیرگەن وقتلرنده غراژدانلقدەغی حقوقلری تقریبا تمام اوزگەرگەن ایدی. اول یکاترینالر وقتنده مملکت ادارەسینك باشی تاتارلاردن تمام تازارتلغان ایدی. صاف روس، هم تیمچ مأمورلر مسلمانلارغه نەرسه بیرسەلرده آنی، آلارنك حقوقلرن دیب توگل، اوزلرینك احسانلری دیب بیرەلر ایدی.

---

(1) Ѳирсовъ, Положеніе инородцевъ, стр. 94.

Национальная библиотека Республики Башкортостан

Приложеніе къ 1-му номеру журнала „МЭКТЯБЪ.“

СМУТНОЕ ВРЕМЯ

И

УЧАСТІЕ МУСУЛЬМАНЪ

ВЪ ИЗБРАНІИ НА ЦАРСТВО

Михаила Θеодоровича Романова.

ИЗДАНІЕ:
Товарищества „САБАХЪ.“

بهاسی 12 تین.

Нац. библиотека им. А.-З. Валиди Респ. Башкортостан

КАЗАНЬ.
Электро-типографія „УМИДЪ.“
1913.